

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ У РОЗДУМАХ А. І. УЙОМОВА

У тезах зроблено спробу провести порівняльний аналіз двох філософських рішень, пов'язаних із проблемою культури та представлених у роботах українського філософа та логіка А.І. Уйома та німецького філософа Е. Касірера. У інтелектуальному діалозі, що реконструюється мною, знайшли місце не тільки столітній ювілей ідеї «філософії символічних форм» Е. Касірера, а й двадцята річниця відкриття спеціальності «культурологія» на філософському факультеті ОНУ імені І.І. Мечникова. З обома подіями А.І. Уйомов по-своєму тісно пов'язаний.

В електронній бібліотеці філософської школи А.І. Уйома [2] у розділі «Публікації» мене зацікавила стаття А.І. Уйома «Системний підхід до визначення культури та цивілізації» [6]. На тлі інших публікацій філософа, присвячених мові тернарного опису та сучасної логіки, звернення до культурологічного дискурсу може здатися несподіваним. Відновимо контекст написання цієї статті.

Проекти реформування української університетської освіти наприкінці ХХ ст. нагадували університетські проекти століття позаминулого, пов'язані з активними процесами національного будівництва. Цілеспрямована підготовка професійних спеціалістів для організації сфери культури у відповідності з якісно новим станом українського суспільства, розглядалася як реальний внесок у вдосконалення реформи освіти. Один із викладачів філософського факультету ОНУ В.В. Багацький у своєму підручнику з культурології помітив з цього приводу: «цикл гуманітарних дисциплін у середніх і вищих навчальних закладах поки що внутрішньо не пов'язаний єдиним культурним полем і традиціями світової та вітчизняної культури. Тому він навряд чи дає хоч якусь суму знань про її цінності» [1 с. 8].

В Одесі з відкриттям спеціальності "культурологія" пов'язували посилення позицій філософії в університеті. У сучасній світовій науці ствердилось уявлення про те, що культурологія – галузь філософського знання. Таке переконання закріпилось і в українській філософській думці, тому це уявлення прагнули реалізовувати на практиці. Обґрунтовуючи відкриття культурології саме на філософському факультеті, наголошували: викладачі культурології повинні мати базову філософську освіту.

Була надія, що підготовка професійних культурологів допоможе якісно перебудувати систему освіти, дозволить досліджувати суспільство не тільки через його економічні і політичні характеристики, але й через його культуру, котра дає аналіз домінуючих в суспільстві

духовних цінностей, допомагає визначити рівні його розвитку, дає розуміння того, чому дане суспільство живе так, а не інакше.

Філософський факультет при розробці спеціалізації “культурологія” намагався подолати розрив між теорією і практикою; спеціалізуватися не тільки на підготовці педагогів-культурологів, але й цілеспрямовано готувати спеціалістів, що вміють застосовувати свої теоретичні знання на практиці, вміють втілити у життя найрізноманітніші культурні проекти, що ставало все більш актуальним. Саме тому запропонована спеціалізація отримала назву: “Культуролог. Викладач культурології і організатор культурних проектів”.

І ось тут філософи зіткнулися з невизначеністю слова «культура» та інших культурологічних понять. «Більшість підручників визначають українську культуру як суму матеріальних і духовних цінностей, що їх виробив український народ, зокрема й діаспора ... Це застереження вказує на те, що розуміння культури ґрунтується радше на етнічній приналежності та на мові виробників культури, ніж на території. У цьому розумінні «українська культура» не охоплювала би багатого культурного спадку значних національних меншин України, як-от росіяни, поляки чи євреї та більшість сучасної масової культури в Україні, яка функціонує переважно російською мовою, що їй віддає перевагу половина українського населення. Навіть ретельно підготований підручник з історії української культури найкращих фахівців з Академії наук України містить концепцію української культури як «системи думки і творчості», витвореної українським народом, яка відображає його «етичні ідеали» разом зі специфічними рисами «національного менталітету» [3].

Протягом 1990-х років в Україні було видано чимало навчальної літератури з культурології, авторами якої були філософи. Як вони визначали сутність культури та курсу культурології, теорії і історії культури, філософії культури може стати темою окремої статті. Філософи висловлювали претензію дати систематичний і розгорнутий виклад сучасних уявлень про складний і багатоманітний феномен культури, розглянути її як єдине ціле, проаналізувати її розвиток з суспільної точки зору.

У своїй статті про культуру та цивілізацію Уйомов спочатку проводить логічний аналіз визначень поняття культури, існуючих у філософській літературі, а потім дає своє визначення на основі загальної теорії систем.

В основі роздумів Уйомова лежить сучасний сенс слова «культура»: культура як засіб підтримки життя. У XX столітті сформувалося розуміння культури як організованого способу життя, заснованого на спільній традиції та обумовленого загальним оточенням. Філософ дає визначення культурі, виділяє властиві їй важливі характеристики і

прагне досягнути основу, яка використовується для такого виділення. Таким шляхом філософ формулює ідею культури.

У межах системного підходу культура постає як система. Уйомов визначає культуру як систему засобів, які забезпечують ненасильницьким чином цілісність соціальної системи. Зупинимось на деталях цього визначення.

По-перше, заявлено системний підхід до культури: культура розглянута як система, що забезпечує соціальні системи. "Тобто можна визначити культуру як набір тих засобів, за допомогою яких система зберігає саму себе" [6].

По-друге, зроблено уточнення, що таке визначення буде занадто широким, оскільки існують інші, некультурні способи збереження системою самої себе, поза культурою. Уйомов наводить приклад харчування: «Люди поглинають їжу, без чого вони загинули б, і тоді не було б цієї соціальної системи. Але саме собою поглинання їжі (я не говорю про форму поглинання, це питання інше) не є культурою» [6].

Щоб звузити вихідне визначення культури, необхідно враховувати як існування системи та її збереження, так і значення деяких системних параметрів, які систему характеризують. На думку Уйомова, з поняттям культури найбільш тісно пов'язаний параметр цілісності. Культура вирішує завдання збереження цілісності («А через цілісність задіяно багато інших системних параметрів» [5, с. 57]). Те, за допомогою чого вона досягає своєї мети – компоненти культури (звичай, мистецтво, освіта тощо) – можна у визначення не включати.

По-третє, культура безпосередньо ототожнюється із мирним характером вирішення проблем збереження соціальної цілісності. Очевидно, під час написання статті Уйомов перебував під враженням від Другої чеченської війни («Велика Російська держава нині бореться за збереження своєї цілісності в Чечні» [6, с. 39]). Методи, якими Росія зберігає свою цілісність (танки, гармати, літаки), Уйомов не відносив до культури. Армія може бути елементом культури, але не як воююча. Мабуть, паціфіст Уйомов вважав, що війни залишилися у минулому.

Будь-яка система може мати власну культуру, звідси можна розглядати культуру фірми, культуру міста, культуру системного семінару. Продовжуючи застосовувати до поняття культура апарат загальної теорії систем, можна побудувати системну класифікацію культур. "Застосування загальносистемних законів до проблем культури дозволило б дедуктивним шляхом виявляти культурологічні закони" [6, с. 40].

Зупинимось тепер на другому герої даних нотаток. Німецький філософ Е. Касірер здійснив розрив з марбурзьким неокантіанством, перейшов на позиції антропологізму та створив оригінальну версію філософії

культури. Інтерес філософа до загальнокультурної історії як філософської проблеми позначився вже в роботах 1916 р., термінологія «символічних форм» розробляється в роботах 1920-х рр., перший том «Філософії символічних форм», присвячений мові, вийшов у 1923 р., другий том, присвячений міфологічному мисленню, в 1925 р., а третій - про феноменологію пізнання – в 1929 р. Для розвитку загальної філософської теорії культури в Гамбурзькому університеті (де з дня заснування в 1919 р. Касіер обіймав посаду професора філософії) у нього був чудовий ресурс – Бібліотека Абі Варбурга. В особі історика мистецтва і організатора знаменитої бібліотеки Абі Варбурга Касіер знайшов однодумця, що надихав його роботу з міфологічним мисленням, яке трактується як особлива символічна форма. У цей період Касіер формулює свої аргументи проти «фізикалізму» Віденського Гуртка, сформульованого у роботах Р. Карнапа. «Якщо не брати до уваги ранніх спроб Гуссерля, Касіер – єдиний значимий філософ ХХ століття, який зробив серйозні зусилля розуміння як розвитку точних наук, так і сучасних потрясінь, що мали місце у підставах історичних і культурологічних наук» [7, с. 264]. Його зусилля спрямовані на обґрунтування самостійності предмета та методів наук про культуру, визнання незалежності та автономності всіх символічних функцій. Культурні науки, на відміну від фізичних, спираються на дані про сферу експресивного сприйняття та фундаментального досвіду інших людських істот як побратимів, які розділяють спільний інтерсуб'єктивний світ «культурних значень» [4, с. 32 – 37]. «Метою [культурології] не є універсальність законом, але не є і [проста] індивідуальність фактів та феноменів. ...Вона встановлює свій ідеал знання. Те, що вона хоче знати, це тотальність форм, в яких реалізується людське життя. Ці форми нескінченно диференційовані, але не позбавлені єдиної структури. Бо це, зрештою, та сама «людина», з якою постійно стикаємося у розвитку культури, у тисячах проявів й у тисячі образів» [там само, с. 84, 143–144]. Таким чином, на думку Касієра, у культурології можлива об'єктивність, яка виявляється у людській здатності інтерпретувати та переосмислювати продукти людського духу, коли ми активно взаємодіємо з ними у рамках безперервного історичного процесу розвитку людської культури. Філософське розуміння культури фіксує увагу не так на фактах, як вони дані у досвіді зовнішнього спостереження, але в принципах, які дозволяють нам відносити ці факти до культури.

Порівняльний розгляд поглядів мислителів у контексті становлення культурології дозволяє дійти висновку, що ми маємо справу зі спробою у системній та раціональній формі позначити структуру цілісного досвіду, що асоціюється зі словом «культура». Для обох мислителів

культурологія – це нова наука. Філософи намагаються продемонструвати можливості та продуктивність філософського підходу до трактування та дослідження культури. Для цього Касіер узагальнює "трансцендентальний метод" Канта. Відштовхуючись від «факту культури», він цікавиться умовами його можливості. В обох філософів є прагнення включити як наукові, так і ненаукові способи мислення в єдину філософську структуру; виявити логічну структуру та загальну значимість у морі емпіричної інформації та хаосі «суб'єктивних» уявлень; відстояти принцип цілісності/єдності, відкритості розвитку, сцієнтизм (акцентування уваги розвитку до сфери наукової істини як справді універсально загальнозначущої, осмислення пізнавальних операцій, здійснюваних у культурологічному дискурсі). Уйомов тяжіє до соціоцентричного трактування культури, Касіер – до антропологічної концепції культури (культура висловлює себе через різні системи символічного уявлення).

Культурологічне знання персоналістично, тут багато значить особистий досвід дослідника та історична ситуація. Розглянуті підходи не вичерпують можливі способи розуміння культури. Однак будь-яке сучасне дослідження «логіки наук про культуру» не обійдеться без вивчення філософської спадщини Касієра та Уйомова.

Список використаної літератури:

1. Багацький В.В., Кормич Л.І. Культурологія: історія і теорія світової культури ХХ століття: Навч. посібник. К.: Кондор, 2007. 304 с.
2. Библиотека философской школы А.И. Уёмова. URL: http://www.uemov.org.ua/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=25&Itemid=14 (дата звернення: 1.05.22)
3. Скељчик С. Українські культури на всі часи. Критика. 7-8. 2011. URL: http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=1170 (дата звернення: 25.04.22)
4. Кассирер Э. Логика наук о культуре // Избранное. Опыт о человеке. М.: Гардарики, 1998. С. 7-154.
5. Уёмов А.И. Системные аспекты философского знания. Одесса: Студия Негоциант, 2000. 160 с.
6. Уёмов А.И. Системный подход к определению культуры и цивилизации // Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. 2003. № 2 (18). С. 36-43.
7. Фридман М. Философия на перепутье: Карнап, Кассирер и Хайдеггер / пер. с англ. В.В. Целищева. М.: Канон+ РООИ Реабилитация, 2021. 352 с.